

بررسی چند درس‌نامه اخلاق

حسین کوهستانی، علی اکبر روحانی مقدم، هادی نورانی
از اعضای حلقه علمی بلاغ

چکیده: یکی از اصول اساسی در نظام آموزشی تنظیم و تدوین متون آموزشی و درسی است که همواره مورد توجه علما و فضایی حوزه بوده و می‌باشد. تدوین متون درسی تابعی از اهداف نظام آموزشی، رشته تحصیلی، طول دوره و میزان درک دانش پژوه و طلبه است. ما با بررسی برخی از شاخصه‌ها و ویژگی‌های یک متن آموزشی به معرفی و گزارش اجمالی از متون اخلاق و تربیت که امروزه در اختیار طلاب جوان قرار گرفته است پرداخته و آن را معرفی می‌نماییم. این فعالیت توسط جمعی از اعضای حلقه علمی بلاغ انجام پذیرفت و امید است مورد توجه متولیان امور آموزشی حوزه قرار گیرد.

کلیدواژگان: اخلاق، تربیت، متن درسی، متن آموزشی.

مقدمه

ویژگی‌های محتوای کتاب‌های آموزشی

قبل از ارزیابی اجمالی وضعیت آموزشی «اخلاق و تربیت اسلامی»، ویژگی‌های محتوایی کتاب‌های آموزشی را فهرستوار و کلی یادآور می‌شویم. این ویژگی‌ها نکاتی کلیدی و مهم در نقد و بررسی متون آموزشی در بر دارد که دقت ویژه در آنها راه‌گشای یابی صحیح، عملی و مفید خواهد بود.

۱. توسعه مهارت‌های فکری: متن آموزشی باید توان تفکر دانش پژوه را افزایش دهد و قدرت داوری را افزون سازد؛
۲. افزایش اطلاعات علمی، ژرف و سودمند؛
۳. توسعه نگرش‌های اجتماعی، دینی و اخلاقی؛
۴. پرورش علاقه‌ها و عاطفه‌ها؛
۵. برخورداری کتاب از پرسش و ارائه پاسخ‌های علمی و منطقی به آنها؛
۶. تشکیل فرضیه‌های ممکن و راه‌حل‌های مختلف؛
۷. نتیجه‌گیری (حل مسئله)؛
۸. جدید بودن مطالب برای مخاطب؛
۹. معتبر و مستند بودن و سازگاری با اهداف؛
۱۰. قابلیت فهم، یادگیری و هدف‌مندی متن؛
۱۱. قابلیت توسعه به دانش جدید و کارآمد؛
۱۲. ارتباط با نیازها و شرایط اجتماعی؛
۱۳. پایداری برای آموزش‌های بعدی؛
۱۴. توالی مطلب از آسان به مشکل و از ساده به پیچیده؛
۱۵. تناسب با شرایط یادگیرنده، جامعه و دانش روز؛
۱۶. انعکاس جدیدترین دست‌آوردهای پژوهشی در متون آموزشی بر حسب نوع رشته؛
۱۷. توجه به دیگر آرا و عدم اکتفا به دیدگاه‌های مؤلف؛
۱۸. ویژگی‌های قالبی و ساختاری کتاب‌های آموزشی؛
۱۹. پیوستگی میان مطالب، فصول و اطلاعات؛
۲۰. تناسب حجم با طول دوره و تعدد موضوعات؛
۲۱. نگارش، جمله‌بندی و اصطلاحات؛
۲۲. دربرداشتن تمرین، آزمایش و ...؛
۲۳. توجه به تصاویر روی جلد، حجم، صفحه‌بندی و قطع کتاب؛
۲۴. تناسب متن، و حجم آن با زمان تدریس.

* استخراج این ویژگی‌ها در نشست‌های حلقهٔ بلاغ و در پی کار جمعی دوستان در هفته به دست آمده و به روش طوفان فکری^۱ استنباط گردید که با حضور اساتید

۱. این تکنیک در واقع یک نوع ایده‌یابی گروهی و سازمان یافته است. اساس کار طوفان فکری این است که با

مورد تأیید قرار گرفته است.

پژوهش‌گر: محمدرضا نودهی

الف. عنوان

اخلاق (۱) درس‌نامه اخلاق برای طلاب پایه اول

ب. شناسنامه

این کتاب زیر نظر مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه تهیه شده است. نویسنده کتاب حجة الاسلام محمود اکبری آن را در ۱۹۵ صفحه تدوین کرده است. چاپ سوم این اثر در بهار ۱۳۸۵ در شمارگان ۵۰۰۰ نسخه و توسط نشر دانش حوزه انجام شده است.

این کتاب شامل پیش‌گفتار، چهار فصل و یک خاتمه است. کل کتاب از ۶۴ منبع گردآوری شده است. بحث «ادب» یکی از مهم‌ترین نیازهای زندگی روزمره افراد و به‌ویژه طلبه‌ها می‌باشد. نویسنده با استفاده از روایات و احادیث، نکات مهم و حساس را که طلبه با آن مواجه بوده، بیان کرده است.

به منظور آشنایی طلاب با زی‌طلبگی، گفتارهایی اخلاقی را بیان کرده و افزون بر آن، طلاب را به خواندن کتاب‌های «مکارم‌الاخلاق»، «سنن‌النبی»، «آداب‌الدینی» و بخش‌هایی از کتاب‌های «بحارالانوار» و «وسائل‌الشیعه» توصیه نموده است.

فصل اول، مربوط مباحث کلی «ادب» است که در ۱۶ بحث شامل احادیث و شعر تنظیم شده و بیش‌تر مطالب آن برگرفته از «قرآن مجید»، «بحارالانوار»، «تهج‌البلاغه»، «گلستان سعدی» و ... است.

فصل دوم، آداب فردی که در ۱۶ بحث خلاصه‌وار ذکر گردیده که بیش‌تر برگرفته از «وسائل‌الشیعه» و «بحارالانوار» است.

فصل سوم، آداب اجتماعی که در ۲۰ بحث تنظیم شده و بیش‌تر منابع آن از «بحارالانوار» و کتاب‌های دیگر است.

فصل چهارم، آداب تعلّم و دانش‌پژوهی که در ۱۰ بحث گنجانده شده و بیش‌تر برگرفته از «بحارالانوار» است.

خاتمه کتاب، رساله حقوق امام سجاد علیه السلام که در دو بخش عربی و فارسی گرد هم

جمع آوری تمام ایده‌هایی که هم‌زمان در جلسه به وسیله اعضا ارائه می‌شود، راه‌حل مناسبی برای یک مسئله پیدا شود.

آمده است.

ج. ویژگی‌ها و امتیازات

۱. بهره‌گیری از آیات، روایات و اشعار؛
۲. آدرس‌دهی منظم و استفاده از منابع مختلف؛
۳. ارائه مطالب به صورت خلاصه و نداشتن توضیح اضافه.

د. نکات قابل تأمل

۱. از لحاظ فصل‌بندی اگر فصل چهارم به جای فصل اول آورده می‌شد، بهتر بود؛
۲. نداشتن تصاویر، رنگ و صفحه‌آرایی مناسب و جذاب برای طلاب پایه اول چه به صورت نگارشی و موضوعی، یک کاستی به شمار می‌آید؛
۳. استفاده نکردن از عکس و زیست‌علمی علم اخلاق و کسانی که در دانش‌های اسلامی به جایگاهی والا رسیده‌اند؛
۴. در آغاز هر فصل، باید چکیده آن و همچنین پرسش و پاسخ اصلی هر درس جهت فهم بهتر طلاب آورده شود؛
۵. در بحث رساله حقوق باید ترجمه آن ذیل عبارات عربی آورده شود تا طلاب با تطبیق متون عربی و فارسی بهتر آشنا شوند؛
۶. در فصل سوم - آداب اجتماعی - روایات و احادیثی بدون ترجمه بیان شده است. این برای طلبه‌ای که با علوم عربی آشنایی ندارد، مشکل می‌نماید.
۷. انسجام و موضوعیت کامل در فصل‌بندی وجود ندارد و بحث‌ها نیز برای پایه اول کمی دشوار می‌باشد.

محقق: سید مصطفی حسنی

الف. عنوان

اخلاق (۲) درس‌نامه اخلاق برای طلاب پایه دوم

ب. شناسنامه

کتاب حاضر برای آشنایی طلاب سال دوم حوزه علمیه، با آداب تعلیم و تربیت و سایر آداب مورد نیاز روحانیون، توسط مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه، نگاشته شده است. اخلاق (۲) خلاصه کتاب «منیة المرید فی أدب المفید و المستفید» اثر معلم اخلاق و فقیه بزرگ شهید ثانی (م ۹۶۵) می‌باشد. این تلخیص بر اساس بهترین نسخه المرید (چاپ مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ

پنجم، ۱۳۸۰ ش) تهیه گردیده است. در این تلخیص، هیچ تصرفی در عبارات متن نشده است و هر افزوده‌ای در میان پراگماتر قرار گرفته است. در مقدمه چاپ تحقیقی منیة المرید، توضیح‌هایی بسنده درباره شخصیت مؤلف و ارزش کتاب به چشم می‌آید. از این رو، علاقه‌مندان می‌توانند به آن چاپ مراجعه کنند. البته مرکز تدوین به زودی ترجمه شرح‌گونه‌ای بر کتاب «خلاصه منیة المرید»، اخلاق (۲) چاپ خواهند کرد. چاپ اول اخلاق (۲) تابستان ۱۳۸۲ در ۳۰۰۰ نسخه انتشار یافته و نام عربی آن «الدرّ النضید»: مختصر منیة المرید در ۱۸۰ صفحه و دارای دو عنوان می‌باشد؛

۱. اخلاق اسلامی؛

۲. اسلام و آموزش و پرورش.

ابتدای کتاب با سخنی از امام خمینی علیه السلام در باب اهمیت پرداختن به تزکیه نفس و اصلاح اخلاق آغاز می‌شود و سپس عناوین مطالب - شامل سخن مرکز متون، مقدمه‌ای در فضل علم و سپس چهار باب و یک خاتمه - به صورت مفصل فهرست گردیده است.

عمده مباحث اخلاق (۲)، آداب است؛ لیکن تدوین‌کنندگان جهت هم‌خوانی با سایر کتب اخلاق (۳) تا (۶) بر آن نام اخلاق گذاشته‌اند. هر چند که بر اساس برخی تعاریف از موضوع علم اخلاق و برخی روایات می‌توان این نام‌گذاری را توجیه کرد. «موضوع اخلاق فراتر از ملکات اخلاقی است و همه کارهای ارزشی انسان را که متصف به خوب و بد می‌شوند و می‌توانند برای نفس انسانی کمالی را فراهم آورند یا موجب پیدایش رذیلت و نقصی در نفس شوند، در بر می‌گیرد و همگی آنها در قلمرو اخلاق قرار می‌گیرند»^۱.

این کتاب دارای یک مقدمه، چهار بخش و یک خاتمه است.

مقدمه در موضوع برتری علم عالمان و متعلمان است.

بخش اول این کتاب در آداب تعلیم و تعلم است که خود در بردارنده سه فصل است: آداب مشترک بین دانش‌پژوه و معلم، آداب مختص به معلم، آداب مختص به دانش‌پژوه.

بخش دوم مشتمل بر مباحثی درباره فتواء مفتی و مستفتی است.

بخش سوم درباره مناظره، شروط مناظره، آداب و آفات مناظره است.

باب چهارم نیز به آداب نوشتن و اهمیت کتاب اختصاص دارد.

۱. ر.ک: ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۲۴۰.

بخش پایانی این کتاب به مطالب مهمی از قبیل: اقسام علوم دینی، احکام علوم دینی، ترتیب علوم، نصایح و اندرز به طلاب علوم دینی پرداخته است.

ج. ویژگی‌ها و امتیازات

اصل کتاب «منیة المرید» گویا بر اساس یکی از کتب اهل سنت به صورت سازگار با مبانی شیعه تنظیم گردیده است.

مصادر آن ۶۳ عنوان کتاب از مجموعه‌های روایی شیعه و اهل سنت می‌باشد. از جمله مصادر مهم کتاب عبارت‌اند از: «الاتقان فی علوم القرآن» سیوطی، «امالی» صدوق، طوسی و مفید و «تفسیر تبیان» طوسی، «تفسیر عسکری» (منسوب به امام)، «اصول کافی»، «جامع الصغیر» سیوطی و «الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور» سیوطی، «سنن ابن ماجه»، ابی‌داود، بخاری، ترمذی، دارمی و مسلم و «شرح مهذب» شافعی و «شرح نهج البلاغه» ابی‌الحدید و «کنز العمال» و «تحف العقول» و «مفاتیح الغیب» فخر رازی و «مکارم الاخلاق» طبرسی (قرن ۶).

بیشتر مصادر «منیة المرید» از کتب اهل سنت است؛ اما از آنجا که فقیهی بزرگ، روایات را برگزیده، حتماً به احراز حجیت روایات اهتمام داشته و توصیه‌های اخلاقی ایشان نیز - که بر اساس روایات رسیده - از اتقان کافی برخوردار است. سخنان بزرگانی همچون میرزای شیرازی بزرگ، علامه سید محسن امین و امام خمینی علیه السلام که در صفحه ۱۹ کتاب نقل شده، مؤید همین مطلب است.

د. نکات قابل تأمل

۱. وجود چنین کتابی در سال دوم که دانش‌پژوهان عموماً از نظر سنی ۱۵ تا ۲۰ ساله‌اند، لازم است، به ویژه اینکه در آغاز راه فعالیت‌های علمی می‌باشند. اما از آنجا که موضوع کتاب، آداب است و به اخلاق عملی بیش‌تر می‌پردازد، می‌توانست به این صورت باشد که در آغاز هر بحث، اهداف بحث بیان شود و در پایان آن، طرح‌هایی جهت عینی‌تر شدن مباحث آداب ارائه گردد.

مثلاً در شیوه ارائه می‌تواند به صورت تک‌درس و همراه با چکیده هر بحث و آنچه که باید در مرحله عمل حتماً رعایت شود، به زبان فارسی یا عربی روان تقریر شود. ارائه تقسیم‌بندی جدید مطالب شهید ثانی علیه السلام از ارزش کتاب وی نمی‌کاهد؛ چرا که مهم این است که دانش‌پژوهان این مطالب را در طول زندگی علمی طلبگی خود، در عمل به کار بندند. این گونه، ما را به هدف می‌رساند.

خدش‌های جدی که بر این کتاب وارد می‌شود در روش طراحی دروس اخلاقی

است که قبل از سپری کردن مبانی و اصول علم اخلاق به یکی از مسائل آن پرداخته‌ایم. آیا طراحان مباحث اخلاق، خواستار آموزش اخلاق نظری‌اند یا اخلاق عملی. آیا این خواسته را می‌خواهند در ساختار آموزش به صورت توأمان انجام دهند یا جداگانه؟ و آیا در طرح مباحث اخلاقی نمی‌توان به جای خلاصه‌سازی کتب دیگران به طرح مبانی پرداخت. البته شاید در حال حاضر بهترین کار همین بوده است که بزرگواران زحمت کشیده‌اند.

محقق: مجتبی معموری

الف. عنوان

اخلاق (۳)، گزیده آثار اخلاقی امام خمینی، دفتر اول، درس‌نامه اخلاق برای طلاب

پایه سوم

ب. شناسنامه

مؤلف: حضرت امام خمینی علیه السلام (گزیده آثار اخلاقی)

چاپ و صحافی: اسوه

ناشر: نشر دانش حوزه

چاپ دوم: ۱۳۸۵، چاپ اول: ۱۳۸۲

شمارگان: هر دوره ۳۰۰۰ جلد

قطع وزیری و جلد شومیز با روکش پلاستیک

تعداد صفحات: ۳۸۰ صفحه

مخاطب (گروه معرف): پایه سوم حوزه علمیه برادران

این کتاب برای ترویج علم اخلاق در حوزه‌ها و غنابخشی به متون درسی و کارآمد شدن آن چاپ شده است. در سالیان گذشته چنین حرکت‌هایی از سوی علامه عسکری، مرحوم مظفر، شهید صدر و ... صورت گرفته است؛ اما این نوبت توسط این مؤسسه اقدام شده است و سعی شده کتاب خاصی تدوین نشود؛ بلکه آنچه به عنوان نماد اخلاق در حوزه‌ها است، مورد استفاده قرار گیرد.

معرفی مؤلف

مؤلف این کتاب اسوه‌ای اخلاقی و استادی ممتاز در دانش است و علمای جهان اسلام از او به عنوان سالک الی الله نام می‌برند. او سالکی بود که بالحق الی الخلق طی کرد و به ارشاد جامعه پرداخت. او در سال‌های جوانی شهره اخلاق اسلامی

و چهرهٔ حوزه‌های شیعی بود و سالکان طریقت خود را مرید او می‌شمردند. اگرچه آمار دقیقی از تألیف‌های ایشان در دست نیست، نمی‌توان اشاره کرد. اما با توجه به مقالهٔ آقای استادی بیش از سیزده، چهارده اثر علمی گران‌سنگ بر جای نهاده است. نخستین اثر اخلاقی امام، «چهل حدیث» است که در استمرار سیرهٔ علما نگارش یافته و در سنین کمتر از سی سالگی نویسنده به چاپ رسیده و در همان اوایل چاپ نایاب گردیده است. کتاب اخلاقی دیگر ایشان، «سر الصلوة» است که نامه‌ای به فرزند عزیزشان حاج احمد آقاست، که در آن یادآور شده‌اند این سطور برای خواص - و نه همهٔ مردم - است. پس از آن، کتاب «آداب الصلوة» را می‌توان برشمرد. کتاب‌هایی همچون «جهاد اکبر یا جهاد با نفس» و شرح بعضی از ادعیه مثل «دعای سحر»، «مصباح الهدایة» و ... همگی دارای مضامینی اخلاقی و عرفانی است و خود نمایان‌گر خیرگی حضرت امام در علم اخلاق می‌باشد. کتاب مورد نظر ما (اخلاق ۳) دست‌نوشتهٔ ایشان نیست، بلکه طبق ادعای کتاب، گزیدهٔ آثار امام - چکیده‌ای انتخابی از کتاب «آداب الصلوة» و «شرح حدیث جنود عقل و جهل» - می‌باشد. شرح حدیث جنود عقل و جهل، کتابی اعتقادی و درجهٔ اول در بعد کتاب اخلاقی دانسته می‌شود. مؤلف آن جامع علوم عقلی و نقلی است و آثاری در فقه، اصول، کلام، فلسفه، عرفان و ... از او به چاپ رسیده است که همگی نشان قدرت علمی تلقی می‌گردد.

برخی آثار ایشان دست‌نوشتهٔ خودشان بوده و شماری نیز سخنرانی یا تقریرات درسشان را همچون «کشف الاسرار»، «دیوان شعر»، «مصباح الهدایة الی الخلافة الولاية»، «ولایت فقیه»، «صحیفهٔ امام»، «شرح دعای سحر»، «جهاد اکبر» و ... باز می‌نمایاند.

ج: ویژگی‌ها و امتیازات

۱. مؤلف شخصیتی است که اسوهٔ معاصر اخلاق و تربیت شناخته می‌شود.
 ۲. موضوع‌های قابل توجه نوجوانان و جوانان طلبه مانند: اسرار نماز، رکوع، سجده، قرائت، تکبیرات و ...
 ۳. توجه ویژه به نماز در این کتاب با التفات به روحیهٔ شورانگیز و هیجانی این سن.
 ۴. در هم آمیختن نظرگاه‌های عرفانی با نماز که باعث شده است آن را از حالت خمودی صرف و حرکات مکانیکی بیرون برده و به سمت معبود و معشوق حاضر سوق دهد.
- . مقدمات اولیه به عنوان فصل اول آمده است که حاوی سخنرانی و هشدارهای

امام به حوزویان است.

۶. اشارات عرفانی و برخورداری از خطاب‌هایی دلنشین همچون ای عزیز^۱، ای سالک الی الله^۲ و

۷. استفاده از عبارات اخلاقی که گویا از جان و دل برآمده و باعث تمرکز عقلانی در آن می‌گردد (ای عزیز، ای طالب حق و سالک الی الله، ای قاری محترم که این اوراق را مطالعه می‌کنی)^۳ که حالت خطابی و زنده بودن به کتاب داده است و باعث تهییج روانی می‌گردد.

۸. استفاده از مثال‌های متداول و اشعار، تمثیلات و تشبیهات^۴ که خود عامل تأکید ذهنی و فکری است.

۹. ستایش از بزرگان و ادای احترام وافی به آنان که بر غنای مطالب افزوده است^۵ و همچنین ذکر یاد پروردگار عالم با ادب و متانت خاص.

۱۰. قطع کتاب، جلد سفید آن که نشان از زلالی جان و روشنی دل دارد و عدم اشتباهات چاپی و املائی، اعراب‌گذاری آیات و روایات و بعضی از کلمه‌های نامأنوس (سِر و سِر) و نوع کاغذ دارای استاندارد بالا از حیث سفیدی که چشم را خسته نمی‌کند؛ از ویژگی‌های دیگر اثر است.

د. نکات قابل تأمل

از آنجا که کارهای بشری بی‌نقص و خطا نیست، تدوین این کتاب هم بر کنار از این قاعده نخواهد بود، اگر چه محتوای آن غنای خاص خویش را دارد - که به آن معترفیم - اما از حیث برنامه‌ریزی برای کتاب درسی نکاتی نیاز به اندیشیدن دارد:

۱. هر کتابی برای مخاطب خاص باید با مقتضای سن و نیازهای آن دوره، برنامه‌ریزی گردد. ولی در کتاب، این بخش مورد غفلت واقع شده است یا گویا از اساس منکر آن شده‌اند. امروزه جوان حوزوی به بحث‌هایی ویژه خود همچون اسرار الصلوة، اسرار خلقت و ... که تأمل در جهان آفرینش را در دل دارد، نیازمند است.

۱. مثلاً ای عزیز به قدر میسور و مقدار مقدور این وقت مناجات را غنیمت شمار و به آداب قلبیه آن اقدام کن، ص ۱۰۶.

۲. مثلاً سالک الی الله در اذان باید قلب و دیگر جنود را اعلان حضور در محضر دهد و چون وقت حضور و ملاقات نزدیک گردیده، آنها را مهیا نماید تا بی‌تهیة اسباب و آداب وارد محضر مقدس نگردد. ص ۱۳۹.

۳. ص ۱۴۲، ص ۱۰۸، ص ۱۱۶، ص ۱۰۸ و

۴. صص ۲۰۷، ۲۶۸، ۲۸۱، ۲۲۸، ۲۲۹ و ۲۰۴.

۵. ص ۲۵۷، شیخ بزرگوار ما جناب عارف بالله محمدعلی شاه‌آبادی.

۲. عدم هم‌آهنگی کتاب با استانداردهای متون آموزشی مانند: خلاصه پایان درس، پرسش‌هایی که به تفکر، تأمل و مطالعه او را ترغیب کند، پژوهش، درس‌پندی و عدم کتاب‌راهنما.

۳. عدم برجسته‌نمایی قسمت‌های مهم این کتاب.

۴. حضرت امام این کتاب را به عنوان کتاب درسی نوشته‌اند که آن استانداردها را رعایت کنند؛ بلکه این مؤسسه باید ویرایشی مناسب از حیث حجم کلمات و یا شرح بعضی از لغات مثل نشئه و اصطلاحات عرفانی را که از فهم طلاب جوان حوزه دور است، انجام دهد.

۵. عدم مطابقت نوع ادبیات کهن و جدید.

۶. حجم این کتاب به عنوان دفتر اول، زیاد است و قابل درک نیست. باید در یک جلسه چندین صفحه تدریس گردد و اشکالات قبلی هم رفع شود.

۷. اختیاری بودن مقدمه کتاب که در فصل اول می‌باشد.

۸. بیشتر مطالب گزیده شرح حدیث جنود عقل و جهل سنگین و برای این سن غیر مفید می‌باشد.

۹. کتاب اخلاق ۲، که خلاصه «منیة المرید» است به زبان عربی می‌باشد. ولی این کتاب به زبان فارسی است. از آنجا که تمام توان حوزه‌ها بر این است که طلاب با عربی بهتر آشنا شوند، این کتاب می‌تواند در روند تعلیم و فراگیری عربی‌کندی پیش آورد.

۱۰. کتاب جهاد اکبر روان‌تر از شرح حدیث جنود عقل و جهل است که کارآیی بیش‌تری را نیز به همراه دارد.

پژوهش‌گر: محمدتقی استیری

الف. عنوان

اخلاق (۴)، درس‌نامه اخلاق برای طلاب پایه چهارم، گزیده آثار اخلاقی

امام خمینی علیه السلام

ب. شناسنامه

نویسنده: حضرت امام خمینی علیه السلام

گزینش: مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه (متون، نشر دانش، قم،

۱۳۸۲)

تعداد صفحات: ۳۷۲ صفحه (مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه (متون ۴)

ناشر: نشر دانش حوزه

چاپ و صحافی: اسوه

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۲ ه.ش

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

تعداد صفحات: ۳۷۲ صفحه، قطع وزیری

کتابنامه: مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه ب. عنوان گزیده آثار اخلاقی

امام خمینی علیه السلام

نام مؤلف: حضرت امام خمینی علیه السلام

کتاب‌های موجود درباره حضرت امام خمینی و نوشتارهای ایشان مجموعاً ۱۱۷ عنوان می‌باشد که حدود ۶۰ جلد آنها را خود امام نوشتند و بقیه، تألیفات درباره ایشان که حدوداً سی جلد است و تعدادی از عنوان‌ها، سخنرانی‌های ایشان و نوشته‌های گردآوری شده توسط کنگره بزرگداشت حضرت امام علیه السلام می‌باشد. برای نمونه از مهم‌ترین تألیفات مرحوم امام در مورد اخلاق چند جلد کتاب با عنوان اخلاق و عرفان اسلامی است. همچنین می‌توان به شرح‌های ایشان بر دعاهایی چون دعای سحر و ابوحمره ثمالی اشاره داشت که جنبه اخلاقی - عرفانی در آنها به خوبی رعایت شده است.

این کتاب دارای ۲۹ حدیث و در مجموع ۱۴۱ فصل و در واقع خلاصه شرح اربعین امام خمینی علیه السلام می‌باشد.

مختصری درباره کتاب‌های با عنوان (اربعین)

اربعینیات ظاهراً از قرن چهارم هجری معمول شد و در کتاب‌های عربی به (کتب الاربعینیات) معروف است. پایهٔ اربعینیات، حدیث مشهوری است که از طرفی فراوان روایت شده: «مَنْ حَفِظَ عَلَيَّ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا يَنْتَفِعُونَ بِهَا بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقِيهًا عَالِمًا»^۱. کسانی چون ابوبکر کلابازی (وفات ۳۸۰ هجری)، ابوعبدالرحمن سلمی، ابونعیم اصفهانی، شیخ بهایی و دیگران با همین رویکرد روی به تألیف چهل حدیث آورده‌اند. برای نمونه، کتاب «الاربعین» از شهید اول، کتاب «اربعین» جامی که منظوم است، کتاب «اربعین» مجلسی دوم که دارای شرح مفصل بر عربی می‌باشد و کتاب‌های بسیاری در استمرار همین روش آماده شده است.

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۵۷، الباب ۲۰، ج ۸.

کتاب «اربعین حدیث» امام علیه السلام، در اصل تقریرات امام علیه السلام است که درون‌مایه‌های آن را در مدارس فیضیه و ملاصداق در قم برای شاگردان خود ایراد فرموده‌اند و سپس تصمیم گرفتند کتابی در این زمینه تألیف کنند و در نتیجه، آن را در سال (۱۳۵۸هـ.ق) نگاشتند.

۳۳ حدیث از احادیث این دفتر مربوط به اخلاقیات، مهلکات و منجیات و ۷ حدیث آخر در باب اعتقادات و معارف می‌باشد.

بسته به نوع نگارش، اربعین حدیث از چهل حدیث تشکیل می‌شود، اما در این کتاب به بیست و نه حدیث آن پرداخته شده که شروع آن با حدیث اول (جهاد با نفس) و اتمام آن با حدیث بیست و نهم (ولایت و اعمال) همراه می‌باشد. ضمناً هر حدیثی با روشی ویژه تقسیم‌بندی شده که گویا نوعی خاص از تقسیم‌بندی می‌باشد که از نظر فهرست با کتاب‌های درسی (متون) در تقسیم‌بندی اختلاف زیادی دارد. برای نمونه در حدیث اول از دو مقام سخن به میان می‌آید. مقام اول نفس نشئه ملک که در این مقام به ۵ فصل تقسیم می‌شود و در مقام دوم آن به شش فصل پرداخته می‌شود. اما حدیث هشتم فقط ۳ فصل دارد و دیگر خبری از مقام اول نیست. در این کتاب احادیث به عربی و همراه با اعراب‌گذاری دقیق و متن و شرح به فارسی دیده می‌شود.

تلخیص

در کتاب اربعین تلخیص به معنای واقعی وجود ندارد، اما همین که در این کتاب (درس‌نامه اخلاق ۴) تعداد ۱۱ حدیث آن را نیاورده‌اند به نوعی کتاب را تلخیص کرده‌اند.

پرداخت به اخلاق

در حوزه اخلاق نظری پرداختن به بحث مقام نفس و حالات آن، بحث تفکر، عزم، علم، خیال، وهم و...، و در حیطه عملی تمرکز بر آفات اخلاق (ریا، عجب، کبر و...) و محاسن اخلاقی همچون صبر، ذکر و غیبت.

ج. ویژگی‌ها و امتیازات

۱. قلم روان

کسانی که با قلم حضرت امام آشنا باشند، درمی‌یابند که قلم ایشان بسیار رسا و گویاست البته عبارتهای دیرپاب و کلمات دشواری که در آثار ایشان به وضوح نمایان ی‌تی به شمار نمی‌آید.

۲. موضوعات مورد نیاز

پیش‌تر موضوع‌های این کتاب ثمره تلاش مردی است که بهترین اساتید اخلاق را درک کرده و خود سرآمد اخلاق و عرفان در زمان خویش بوده است. پس آنچه در این کتاب آمده، برای هر انسانی که می‌خواهد در مسیر اخلاق نظری و عملی حرکت کند، مفید است و از لوازم پیش‌برد اخلاق خواهد بود.

۳. علمیت

این کتاب را نمی‌توان یک کتاب علمی دربارهٔ عنوان آن - اخلاق - نامید، چون بیش‌تر به شرح و تشریح مسائلی پرداخته که قبلاً در محافل اساتید اخلاق مطرح بوده است؛ ولی از آنجا که حضرت امام این مسائل را به نوعی با مسائل اجتماعی و روزمره مردم گره زده، قابل استفاده می‌باشد. گفتنی است حضرت امام با دید وسیعی که در این زمینه داشته‌اند، بسیاری از مسائل مطرح شده در این کتاب را استادانه به بحث گذاشته‌اند.

د. نکات قابل تأمل

۱. نوآوری

نوآوری خاصی در این کتاب صورت نگرفته است، ولی در بعضی موارد در مقایسه با دیگر کتاب‌های اربعین حدیث، جایگاه احادیث عوض شده است. شاید انتخاب و چینش احادیث در کتاب حضرت امام بی‌ارتباط با مسائل روز و نیازهای اجتماعی نباشد، چرا که این کتاب در سال ۱۳۵۸ ه. ق. نوشته شده است.

۲. آموزشی بودن

این کتاب را نمی‌توان یک کتاب درسی نامید، زیرا در آن اثری از سؤال، خلاصه، پرسش و پاسخ، گزیده و ... نمی‌باشد. ولی شاید بسته به نوع کتاب (اخلاق) ضرورتاً باید خواننده شود و از این رو، کتاب به کار مطالعه آزاد برای طلبه‌ها می‌آید.

۳. تناسب با گروه سنی دانش پژوه

به علت گستردگی دانش اخلاق، این کتاب می‌تواند مخاطبان زیادی همچون طلبه‌های پایه چهار داشته باشد، ولی بدین معنا نیست که با طلاب پایه چهار ارتباط خاصی داشته باشد. سال چهارم حوزه، مقطع جوشش نیروهای درونی (هیجان، محبت، شهوت، غیرت و ...) می‌باشد، اما از طرفی کسانی که مطالب را از کتاب اصلی (اربعین) انتخاب کرده‌اند، کم‌ترین توجهی به مسائل روان‌شناختی رشد (برای این سه) اند.

۴. مهم‌ترین ویژگی این کتاب در نویسنده آن نهفته است. حضرت امام علیه السلام شخصیتی جهانی است. آثار ایشان برای تمام دنیا پیام دارد و هر روز ابعاد علمی و شخصیتی ایشان بر جهانیان آشکارتر می‌شود. آری، نویسنده که خود پیر طریقت بوده و معلم اخلاق، به درستی می‌دانسته به چه مسائلی بپردازد.

۵. ارجاع‌های مناسب در پاورقی مثلاً ۱. الکافی ج ۲، ص ۳۳۵، باب اتباع الهوی، ج ۱۲.

آوردن روحیات و حالات دوران طلبگی حضرت امام خمینی علیه السلام به ویژه سیره عملی ایشان در اخلاق و رفتار از مزایای این کتاب است.

۶. منابع کتاب

۱۰۲ منبع برای مراجعه ذکر شده است. در میان منابعی که حضرت امام علیه السلام به آنها استناد کرده‌اند، قرآن ۱۵۹ بار، علم الیقین ۱۶ بار، عوالی اللآلی ۹ بار، کافی ۲۱۹ بار، نهج‌البلاغه ۱۸ بار، خصال ۷ بار، وسائل الشیعه ۷۳ بار، مرآة العقول ۱۳ بار، بحار الانوار ۵۲ بار، به ترتیب بیش‌ترین استناد را داشته‌اند.

۷. یکی از معایب این نوشتار، استفاده زیاد از اصطلاحاتی است که نامتعارف شناخته می‌شود، مثل هزاران هزار عوالم غیبیه را خداوند خلق کرده مردم تو با در یکی مانده‌اند. یا چند میلیون منظومه شمسی که کوچک‌ترین آنها از خورشید ما میلیون‌ها میلیون بار بزرگ‌تر و نورانی‌تر است.

۸. نیاوردن حتی چند سطر درباره شخصیت حضرت امام علیه السلام از معایب دیگر این کتاب است.

۹. یک‌نواختی، ثقیل و پرحجم بودن کتاب به علت کمی شعر، حکایت و مثل را می‌توان به عنوان کاستی سوم کتاب معرفی کرد.

پیشنهاد: به جای ۲۹ حدیث، اگر به ۱۰ حدیث پرداخته می‌شد و در آن گزینش، به سن و حالات روان‌شناختی طلاب پایه چهار توجه می‌شد، کتاب کارکرد بهتری می‌یافت.

پژوهش‌گر: داوود درویش‌نیا

الف. عنوان

اخلاق ۵، درس‌نامه اخلاق برای طلاب پایه پنجم (تحریر کتاب جامع السعادات فی

ب. شناسنامه

مؤلف: ملا محمد مهدی نراقی

مؤلف بزرگوار ۳۷ کتاب در علوم مختلف نگاشته است:

۹ کتاب در علم فقه: لوامع الاحکام فی فقه الشریعة الاسلام، معتمد الشیعة فی احکام الشریعة، انیس التجار، انیس الحجاج، المناسک المکیة فی المسائل الحج، التحفة الرضویة فی المسائل الدینیة، صلوة الجمعة، زینة العباد، تلخیص الفتاوی و المسائل مجردة عن المدارک و الدلائل.

شش کتاب در علوم اصول: جامعة الاصول، رسالة الاجماع، انیس المجتهدین، اصالة الاحتیاط، تحریر الاصول و جامعة الافکار.

۹ کتاب در فلسفه و کلام: جامع الافکار و ناقد الانظار، الشهاب الثاقب، اللمعة الالیمیة فی الحکمة المتعالیة، شرح الالهیات من کتاب الشفاء، اللمعات العرشیة فی الحکمة الالهیة، قره العیون، الکلمات الوجیزه، انیس الحکماء و انیس الموحدین.

۸ کتاب در ریاضیات و هیئت: توضیح الاشکال فی شرح تحریر اقلیدس، تحریر اکرثاودوسیوس، علم عقد الانامل، رسالة فی الحساب، المستقصی، محصل الحیاة، حاشیه بر شرح مجسمل و معراج السماء.

۲ کتاب در اخلاق: جامع السعادات فی موجبات النجاة و جوامع المواعظ.

و ۴ اثر دیگر: محرق القلوب (در مصائب اهل بیت علیهم السلام)، مشکلات العلوم (در علوم مختلف)، نخبة البیان فی علم المعانی و البیان، دیوان اشعار موسوم به طائر قدسی. این کتاب به وسیله محقق ارجمند آقای علی مختاری تحریر (تلخیص) شده است. تعداد صفحات کتاب ۲۷۵ صفحه، مقدمه کتاب ۶۴ صفحه و در مجموع ۳۳۹ صفحه است. مقدمه به زبان فارسی و خود کتاب به زبان عربی نوشته شده است.

این کتاب چاپ و صحافی اسوه و ناشر آن، نشر دانش حوزه، چاپ اول در تابستان ۱۳۸۲ و شمارگان آن ۳۰۰۰ نسخه و تهیه کننده آن، مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه (متون) بوده و برای پایه ۵ نوشته شده و نوع جلد گلاسه است. اخلاق ۵ شامل دو بخش اخلاق نظری - اخلاق عملی است و با اخلاق نظری شروع شده است.

تفاوت اخلاق نظری و عملی

گونه که هستند، ولی اخلاق

عملی یعنی علم به اینکه رفتار و کردار آدمی - افعال اختیاری او - چگونه باید باشد. اخلاق نظری دربارهٔ هستها و استها سخن می‌گوید، ولی اخلاق عملی دربارهٔ بایدها و نبایدها (ارزشها) بحث می‌کند.

اخلاق عملی اولاً مربوط به انسان و ثانیاً مربوط به افعال اختیاری اوست. باید و نبایدها با افعال اختیاری سر و کار دارد و از بایدها و نبایدهای نوعی (انسانی)، کلی، مطلق، دایم بحث می‌کند و به بایدها و نبایدهای فردی، نسبی و موقت نمی‌پردازد. این کتاب شریف دارای ۶ بخش و ۱ خاتمه است که در بخش اول آن از مقدمات بحث می‌شود که ۱۱ فصل را فرا می‌گیرد:

فصل اول، انقسام حقیقت انسان و حالات اعتباری او (روح و بدن)؛

فصل دوم، لذت و الم نفس؛

فصل سوم، فضایل و رذایل اخلاقی؛

فصل چهارم، دربارهٔ اینکه اخلاق نکوهیده و ناپسند عقل انسان را از معارف پوشیده و در پرده نگه می‌دارد؛

فصل پنجم، تأثیر طبیعت و سرشت آدمی (مزاج) در اخلاق و اینکه در تباه و بدشدن ملکات اخلاقی دخالت و تأثیر دارد.

فصل ششم، به نقش تربیت در اخلاق پرداخته، چه تربیت نیکو و چه ناهنجار؛

فصل هفتم، شرافت و فضیلت علم اخلاق؛

فصل هشتم، تعریف و نامهای نفس بر حسب اعتبارات مختلف؛

فصل نهم، حقیقت خیر و سعادت (خوشبختی)؛

فصل دهم، شرایط به دست آمدن سعادت (خوشبختی) است؛

فصل یازدهم، تقسیم لذتها و رنجها.

بخش دوم: دربارهٔ اقسام اخلاق بحث می‌کند که شامل ۷ فصل می‌باشد:

فصل اول، فضایل چهارگانه (عاقله، عامله، شهوی و غضبی) و اقوال علمای اخلاق در حقیقت عدالت؛

فصل دوم، تحقیق حد وسط و اطراف آن (افراط و تفریط)؛

فصل سوم، اجناس و انواع رذایل هشت‌گانه (در برابر حکمت، جریزه و بله، در برابر شجاعت و تهور، جبن و به ازای عفت، خمودی و در قبال عدالت، ظلم و انظلام است).

فصل پنجم، حفظ اعتدال فضایل؛

فصل ششم، راه شناخت امراض نفسانی و سبب آنها؛

فصل هفتم، معالجه کلی و عمومی برای امراض نفسانی؛

بخش دوم به رذایل و فضایل قوه عاقله و چگونگی مداوا کردن آن در دو بخش می‌پردازد:

بخش اول درباره دو جنس رذایل قوه حافظه یعنی جربره و جهل بسیط بحث می‌کند.

و در بخش دوم درباره انواع رذایل، فضایل، نتیجه و آثار آن بحث می‌کند. مثلاً درباره جهل مرکب، شک و حیرت، شرک، خواهش‌های نفسانی، وسواس شیطانی، مکر و حيله.

بخش چهارم به رذایل و فضایل و چگونگی درمان قوه غضبیه اختصاص یافته است که شامل دو فصل و دو جنس رذایل قوه غضبیه یعنی تهور، جبن و ... است. در فصل دوم درباره رذایل و فضایل و نتیجه و آثار آن بحث می‌شود. بحث‌هایی همچون خوف، کوچک کردن نفس، غیرت و حمیت، عجله، غضب، انتقام، عنف، بدخلقی، کینه، دشمنی آشکار، زور و فحش، طعنه، عجب، افتخار و فخر فروشی، ظلم کردن، تزکیه نفس، عصبیت، پوشیدن حق و سنگ‌دلی.

بخش پنجم کتاب به رذایل و فضایل و چگونگی درمان قوه شهویه پرداخته و شامل دو بخش است. فصل اول به دو جنس رذایل قوه شهویه یعنی (شَره و خمودی) و فصل دوم به انواع رذایل و فضایل و در نتیجه و آثار آن معطوف شده است. صفاتی مانند حب دنیا، غنا، حرص، طمع، بخل، طلب حرام، غدر و خیانت، فرو رفتن در باطل و سخن گفتن از آنچه بی‌معنا یا اضافی است، به چشم می‌آید.

ج. ویژگی‌ها و امتیازات

۱. اصل این کتاب شریف (جامع السعادات) مورد تأیید بزرگانی نظیر ملا احمد نراقی، مرحوم مظفر و مرحوم امام خمینی علیه السلام است!
۲. نویسنده این کتاب در علوم مختلف تألیفاتی داشته که به ۳۷ جلد می‌رسد و درباره اخلاق کتاب دیگری بنام «جامع المواعظ» دارد.
۳. تحریر «جامع السعادات» با قلمی روان و ساده گذاشته شده است.

۱. احمد بن محمد مهدی نراقی، معراج السعادة، مقدمه، ص ۲؛ امام خمینی، اربعین حدیث، ص ۵۱۲؛ امام جینی، سرالصلوة، ص ۶۷؛ احمد بن محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۷۱.

۴. مطالب غیر ضروری نظیر مباحث عرفانی و فلسفی از آن حذف شده است.
۵. مسایل تکراری اخلاق ۴-۱ در این کتاب حذف شده است.
۶. اختصار و انسجام بابها از دیگر امتیازات است.
۷. مطالب ناکارآمد نظیر بعضی داستانها از آن حذف شده است.
۸. نصوص روایی مشابه حذف و به چند نمونه بسنده گردیده است.
۹. اصلاح اغلاط چاپی و تصحیحی که در چاپ مرحوم مظفر کلاتر است در این چاپ تصحیح شده است.
۱۰. اعراب گذاری متن برای آسان سازی فهم معنا و قرائت درست عبارات.
۱۱. تخریج روایات و مطالب منقول که در پاورقیها اسناد آن نوشته شده است.
۱۲. عنوان گذاری بسیاری از مباحث که فاقد عنوان مناسب بوده‌اند.
۱۳. جابه جایی قسمتی از مباحث برای رعایت انسجام و ترتیب منطقی مباحث.
۱۴. نظم و انسجام بخشیدن به عنوانهای اصلی و فرعی بابها و فصلها و تبویب مناسب آنها.
۱۵. ردایل با عبارت نوع و فضایل با عنوان وصل و مباحث زیرمجموعه نوع با عنوان بحث و مباحث زیرمجموعه وصل با نام امر مرتب شده است.
۱۶. کتاب «جامع السعادات» نسبت به کتابهای اخلاقی قبل جامع است. چون در کتب قبلی یا جهات عقلی و فلسفی مورد نظر بوده مثل «اخلاق ناصری» و «تهذیب الاخلاق»، یا رویکردهای دینی غلبه داشته مثل «احیاء العلوم»، «کیمیای سعادت» و «مهجة البيضاء» و یا گل چینی از کتاب و سنت بوده مثل «مکارم الاخلاق» و «ارشاد القلوب». کتاب جامع السعادات در تنظیم مطالب شبیه گروه اول و با سبکی ویژه است و در شاخ و برگ و محتوای برخی فصلها نظیر «اسرار عبادت» از دو قسم اخیر الهام گرفته و از آیات و روایات بسیاری بهره برده است.
۱۷. در این کتاب از نصیحت و موعظه غفلت نشده و گاهی در عباراتی تأثیرگذار، خواننده به تهذیب اخلاق و تصحیح رفتار فرا خوانده می‌شود.
۱۸. این کتاب از مقدمه‌ای بی نظیر برخوردار است که در پایان آن منابع آمده است.
۱۹. مؤلف کتاب علامه محمد مهدی نراقی رحمته الله علیه از اساتید برجسته‌ای همچون وحید بهبهانی رحمته الله علیه برخوردار بوده است که از سردمداران مبارزه با اخباری‌گری بوده و اند.

۲۰. در پایین مقدمه کتاب «تحریر جامع السعادات» چند تذکر آمده است که خیلی عالی است.
۲۱. منابع کتاب از منابع دسته اول است.
۲۲. شرح حال مؤلف در مقدمه ذکر شده است.
۲۳. این کتاب با توجه به جامعیت مؤلف آن، از پشتوانه علمی بسیار قوی برخوردار است.
۲۴. سطح کتاب با گروه سنی دانش‌پژوه تناسب دارد، چون به طور عموم کسانی که در پایه پنج مشغول به تحصیل هستند حداقل ۲۲ یا ۲۳ سال دارند.

د: نکات قابل تأمل

۱. این کتاب فاقد درس‌نامه است.
۲. در آخر هر بخش، خلاصه نیامده است.
۳. در آخر درس‌ها پرسشی دیده نمی‌شود.
۴. در بخش اول مقدمه اگر فصل هفتم (یعنی فضیلت و برتری علم اخلاق) به عنوان فصل اول آورده می‌شد، بهتر بود. چون نخست از برتری آن علم بحث می‌شود، سپس به مباحث دیگر پرداخته می‌شود. در آن از مباحث معرفت نفس نیز بحث شده است، از این رو، باید به عنوان فصل اول قرار بگیرد.
۵. با توجه به اینکه مخاطبین در این سنین معمولاً در آستانه ازدواج هستند، باید از گفتارهایی مرتبط با انتخاب همسر، تربیت فرزندان، مهارت‌های زندگی و ... بحث شود.
۶. ضروری به نظر می‌رسد از دانش‌های جدید نظیر روان‌شناسی، علوم تربیتی و ... سخن به میان آید. یا دست‌کم در حد مقدمه یا درآمد مورد توجه قرار گیرد.
۷. این کتاب فاقد شعر، ضرب‌المثل، لطیفه‌های اخلاقی و داستان است.

پیشنهاد

اگر این کتاب به فارسی برگردانده شود و مقدمه یا درآمدی مرتبط با علوم و مباحث روز بر آن افزوده شود، مناسب‌تر خواهد بود.

پژوهش‌گر: علی‌اکبر دلیری

الف: عنوان

۶، درس‌نامه اخلاق برای طلاب پایه ششم، تحریر کتاب «جامع السعادات»

ب: شناسنامه

مؤلف: محمد مهدی نراقی (۱۲۰۹-۱۱۲۸ هـ.ق)

تحریر: علی مختاری

تهیه: (مرکز تدوین و نشر متون درسی حوزه)

ناشر: نشر دانش حوزه

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۲ در ۳۰۰۰ نسخه

قطع: وزیری تعداد صفحات: ۲۸۰

چاپ: اسوه

تألیفات دیگر نراقی: از این عالم توانمند تألیفات گران‌بهایی در رشته‌های گوناگون باقی مانده که شرح آن در معرفی کتاب اخلاق ۵ ذکر شده است عبارتند از:

گفتاری پیرامون کتاب

این اثر به عربی و در واقع متن کتاب «جامع السعادات» با حذف قسمتهایی از آن می‌باشد که تبدیل به درس‌نامه اخلاق برای طلاب پایه‌های ۵ و ۶ شده است. اخلاق ۶ به بحث پیرامون انواع ردائل و فضایل پرداخته و درباره ۳۱ صفت بد، بحث کرده و صفات خوب را بیان کرده است.

بیش‌تر کتاب‌های اخلاقی ملا مهدی نراقی یا جهت عقلی و نظری و فلسفی دارند یا جهت دینی و عملی. ولی «جامع السعادات»، از کتاب‌های اخلاقی است که هر دو بعد را دارد. درس‌نامه اخلاق پایه ۶ به ذکر مطالبی کاربردی راجع به اخلاق عملی پرداخته است.

در ابواب شش‌گانه «جامع السعادات» باب ششم که مربوط به فضایل و رزائل است که در درس‌نامه اخلاق پایه ۹ آمده است.

خاتمه این کتاب نیز در موضوع طهارت تدوین شده است.

ج. ویژگی‌ها و امتیازات

اهمیت کتاب «جامع السعادات» بیشتر از این جهت است که مؤلف، خلیقاتی برجسته و روحیه‌ای سرشار از ایمان داشته و اهل عمل صالح بوده است و سرّ روی آوردن به «جامع السعادات»، در روح ایمانی است که از مطالعه آن آشکار می‌گردد و نیز مطالب را با سبک و اسلوب ویژه‌ای بیان کرده است.

بررسی درس‌نامه اخلاق پایه ۶ در قالب کتب درسی:

. قلم روان: مؤلف کتاب، فصاحت و بلاغت خوبی داشته است اما چون فارسی

زبان بوده است، در ترکیب لغات و عبارات، ضعیف عمل کرده است. در نتیجه این کتاب، صلاحیت یک متن درسی را ندارد. ایشان هم‌چنین سختی بعضی از کلمات را تأیید کردند و با این نظر که کتب اخلاقی، نباید به زبان عربی باشد، با من هم عقیده بودند.

۲. موضوعات مورد نیاز: از یک کتاب درسی اخلاقی انتظار می‌رود مباحث اخلاقی مورد نیاز طلاب را بحث کند. در این کتاب به نظر می‌رسد به نیازهای طلاب توجه زیادی نشده است. عناوین مباحث کتاب بدین شرح است:

حسد - خیرخواهی، ایذاء و اهانت و تحقیر - خودداری از آن، ترساندن و اندوهناک ساختن مؤمن - خوشحال ساختن، کمک نکردن به مسلمین - برآوردن نیازهای مسلمین، سستی در امر به معروف و نهی از منکر و سعی برای آن، دوری و جدایی از برادر مؤمن، الفت و دیدار، قطع رحم، صلۀ رحم، عقوق والدین، نیکی به والدین، عیب‌جویی، پوشاندن عیوب، فاش کردن راز، پوشاندن راز، افساد بین مردم، اصلاح، شماتت، مراء و جدال و خصومت، استهزاء و مسخره کردن، مزاح، غیبت، مدح، دروغ، راست‌گویی، حب جاه و شهرت، حب مدح، کراهت ذم، کراهت مدح، حب ذم، ریا، اخلاص، نفاق، غرور، آرزوی دراز، آرزوی کوتاه، گناهکاری و بی‌شرمی، اصرار بر معصیت، توبه و مراقبت، غفلت، کراهت و عدم رغبت، حب و شوق، ناخشنودی، راضی بودن، بی‌اعتمادی به خدا، توکل، ناسپاسی، شکر، بی‌تابی و صبر.

۳. علمی بودن مطالب: تقریباً همه مباحث کتاب به آیه و روایت، مستدل شده است. مرحوم نراقی در خلال مباحث به احادیث زیادی استناد کرده است. تنقیح آنها توسط محور کتاب جایی برای ورود نقدهایی مانند اعتماد به احادیث مرسل بدون ذکر مأخذ و نقل حدیث از «جامع الاخبار» و «مصباح الشریعة» در حالی که برخی از احادیث این کتابها مجعول است، چرا که بارها افراد مختلف، سعی در بر طرف کردن این اشکالات نموده‌اند و در درس‌نامه اخلاق ۶ بیشتر احادیث به «بحار الانوار»، «محجة البیضاء»، «کافی» و «احیاء علوم الدین»، ارجاع داده شده‌اند.

۴. تناسب با گروه سنی دانش‌پژوه: مطالب کتاب افزون بر پایه ۶ برای دیگر پایه‌ها نیز مناسب می‌باشد.

۵. منابع مراجعه شده: حدود ۵۰ منبع از جمله: «البدایة و النهایة»، «الأنوار النعمانیة فی معرفة النشأة الانسانیة»، «أمالی الطوسی»، «جواهر الکلام فی شرح ینب الاخلاق و تطهیر الأعراق»، «تهذیب

الاحکام»، «الدر المنثور فی تفسیر المأثور»، «التوحید»، «سنن ابن ماجه»، «أبی داود و دارقطنی، «صحيح بخاری و مسلم»، الفقيه، الکافی و

د. نکات قابل تأمل

۱. نوآوری

در درس‌نامه اخلاق پایه ۶ به عنوان یک کتاب درسی، هیچ‌گونه نوآوری دیده نمی‌شود؛ ولی اصل کتاب «جامع السعادات»، همراه با دسته‌بندی زیبایی مطالب، اسلوب ویژه‌ای در بیان اخلاق نظری و عملی، ابداع کرده است.

۲. آموزشی بودن

نقدهای زیادی به این ویژگی که مهم‌ترین ویژگی کتاب می‌باشد، وارد است. به چند مورد اشاره می‌کنیم:

۳. وجود زندگی‌نامه و مقدمه‌ای کوتاه پیرامون مؤلف در آغاز کتاب، می‌تواند ذهن خواننده کتاب را نسبت به مطالب آن کتاب، شفاف کند. اما در این درس‌نامه، حتی یک صفحه از چنین مقدمه‌ای، یافت نمی‌شود. البته وجود این مقدمه در اول درس‌نامه اخلاق ۵ ما را بی‌نیاز می‌کند.

۴. خلاصه و پرسش در پایان مباحث درسی، به ماندگاری آنها در ذهن کمک می‌کند، اما درس‌نامه اخلاق ۶ این ویژگی را ندارد.

۵. این درس‌نامه، دارای ۲۸۰ صفحه است که ۲۶۵ صفحه از آن متن درسی است و با توجه به عربی بودن متن، نیاز به تدریس دارد.

۶. زبان نگارش کتاب

تهیه‌کنندگان کتب درسی حوزه با عربی بودن کتاب‌ها، دو هدف دارند و می‌خواهند با یک تیر، دو نشان بزنند؛ تفهیم مطالب کتاب و درگیر کردن طلاب با متن عربی. آن‌گونه که از سخن مرکز متون در اول کتاب، این اهداف، برداشت می‌شود: «ما تلاش می‌کنیم تا متونی پدید آوریم که علاوه بر دارا بودن ضوابط درسی، بر عمق، دقت و غنای علمی دانش‌پژوهان حوزه بیفزاید و به شکلی سهل‌تر و در مدتی کوتاه‌تر، مطالب افزون‌تری به آنان بیاموزد».

هر چند این سخن، لقلقه زبانی بیش نیست و عملاً نتایج معکوس مشاهده می‌شود، اما در رابطه با دیگر علوم حوزه، مانند فقه و اصول فقه، می‌پذیریم. چرا که زبان نیز در اجرای آنها نقش دارد یعنی در اجرا، اصل کار طلبه با زبان عربی می‌باشد.

بیم مطالب با متن عربی، دو نشان با یک تیر زدن

نیست، بلکه دو هندوانه با یک دست برداشتن است و هدف اصلی فدای هدف فرعی خواهد شد. زیرا طلبه باید برای فهم مطلب، چشم به دهان استاد باشد و خودش نیز به دنبال معانی عبارات برود. آیا مرکز متون اطمینان دارد که همه طلبه‌ها این بار اضافی را به دوش خواهند کشید؟ از طلبه می‌خواهند که پس از فراگیری، اخلاق را به کار بندد. پرسش این است، فراگیری اخلاق با متن فارسی، بهتر انجام می‌شود یا عربی؟ برای فراگیری اخلاق، نباید ذهن طلاب منحرف باشد. اما در یک متن اخلاقی عربی، حواس منحرف می‌شود و به سوی لغات و عبارات عربی کشیده می‌شود و در نتیجه انتقال خُلقیات، به تأخیر می‌افتد و ایجاد اختلال در این بین، حتمی است.

۷. بعضی از مباحث درس‌نامه غیر ضروری به نظر می‌رسد و بخشی دیگر نیاز به توضیح دارد (مانند صفحه ۳۳۱).

۸. حدود ۴۰ فصل در خلال مباحث بیان رذائل و فضایل، به کلی حذف شده است که ۲۵ فصل آن در ۶۰ صفحه پایانی درس‌نامه است. به نظر می‌رسد که این مطالب به خاطر ترس از حجیم شدن کتاب بوده است، نه به خاطر ضروری نبودن مطالب. در خاتمه کتاب نیز از حدود ۳۰ فصل از در «جامع السعادات»، تنها دو فصل در درس‌نامه آمده است.

۹. در صفحه ۳۸۶ بحث الاعتزال عن الناس مطرح شده است، در حالی که دوری از مردم، غیر اخلاقی است نه اخلاقی.

۱۰. کم‌بود بعضی از مطالب، مانند: مباحثی در رابطه با ورود طلبه به اجتماع و روبه‌رو شدن با مردم و پرسش‌های آنها و نیز جملات و عباراتی که مخاطب آنها طلاب باشد، نه عموم مردم.

پیشنهاد

با توجه به مطالب بالا، روشن می‌شود که کتاب درسی باید دارای مطالبی ویژه و سبکی خاص باشد که به نظر نمی‌رسد با درسی کردن یک کتاب، حاصل شود؛ بلکه باید برای درس اخلاق، مطالب مورد نیاز، از کتبی مانند جامع السعادات، گردآوری شود و در قالب یک متن خوب با رعایت دیگر شرایط، درس‌نامه شود. پس باید برای این منظور، پژوهش‌هایی گروهی صورت پذیرد.

منابع

۱. خمینی، روح الله، اربعین حدیث، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، چ ششم، تهران، ۱۳۷۴ش.
۲. خمینی، روح الله، سرالصلوة، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، چ پنجم، تهران، ۱۳۷۷ش.
۳. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، دارالاحیاء التراث العربی، چ سوم، بیروت، ۱۴۰۳ق.
۴. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، مدرسه الامام علی ابن ابیطالب علیه السلام، چ اول قم، ۱۳۷۸ش.
۵. نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، طبع کتاب، تهران، ۱۳۸۳ش.
- نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعادة، هجرت، چ هشتم، ۱۳۸۱ش.